

**ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Шершової Тетяни Вікторівни
«Культурна пам'ять як чинник формування національної ідентичності
(на матеріалах народно-пісенних практик Полтавщини)»,
представленої на здобуття ступеня доктора філософії
спеціальності 034 «Культурологія»**

Культурна пам'ять та збереження культурної спадщини, їх вплив на формування національної ідентичності належать до найзначущих культурологічних проблем. В умовах сучасності поняття «культурна пам'ять» та «національна ідентичність» стають орієнтирами спрямованості свідомості в минуле, їх вектором розвитку сучасного і майбутнього, що визначає виняткову важливість розкриття концептуального змісту цих понять. Необхідність їх дослідження є беззаперечною, оскільки катаклізми минулого століття і трансформаційні процеси нинішнього призвели до певної деформації культурно-історичної пам'яті, руйнування «Я-ідентичності» та «ми-ідентичності», які поглиблюються ще й проблемами «Свій -Чужий», «Свій -Інший» а також існуванням «суспільства людей без пам'яті», тобто позбавлених історичних коренів.

Фольклор, зокрема народнопісенні практики, закарбовані в культурній пам'яті, є одним з чинників формування національної ідентичності, оскільки в них втілюються риси національного характеру народу, ставлення до історичних подій, до рідної природи, родини, інтегруються ціннісні ідеали за допомогою слова і мелодії. Не можна не погодитися з дисеранткою у тому, що «накопичені музичні практики є чинниками національної ідентичності, які по різному фіксуються в культурній пам'яті та відкривають специфічний підхід до її розуміння» (стор. 41), а також з тим, що: «Досліджуючи народно-пісенні практики, ми розшифровуємо генетичний код української нації та феномен її творення, оскільки вони акумулювали у собі найтиповіші риси української ментальності» (стор. 71).

Незважаючи на велику кількість праць, в яких висвітлюється феномен культурно-історичної пам'яті, а також, пов'язаних з нею питань національної ідентичності, слід зазначити, що на матеріалах народно-пісенних практик Полтавщини ці проблеми висвітлені недостатньо, чим і обумовлюється актуальність, представлена на захист дисертації.

У першому розділі «Концептуалізація феноменів культурної пам'яті, ідентичності та народно-пісенних практик» дисерантка звертається до історіографії дослідження, розглядає понятійно-категоріальний апарат.

На перший погляд Шершова Т. В. обирає традиційний для такого дослідження спосіб розкриття теми і обґрунтування бачення проблемних ситуацій, які в даному випадку виникають. Однак усталена логіка розкриття особливостей розвитку культури і мистецтва, зокрема народнопісенного виконавства Полтавського регіону збагачується суттєвим чинником, а саме: авторка теоретично концептуалізує поставлену проблему і виокремлює конкретні питання, які вимагають вирішення.

Дисерант, аналізуючи вплив народнопісених практик на становлення національної ідентичності, цілком слушно наголошує на тому, що не тільки фольклор, а й «вторинний виконавський фольклоризм, який втілився у творчості українських композиторів другої половини XIX-го початку ХХ ст.: М. Лисенка, Я. Яциневича, П. Демуцького, П. Ніщинського, М. Леонтовича; етномузикологів П. Сокальського, Ф. Колесси, С. Людкевича та ін.» (стор. 41) має значення для формування національної ідентичності.

Аналізуючи особливості народнопісенного виконавства, авторка звертається до низки провідних понять «народний спів», «народна манера виконання», «автентична техніка», «співочий стиль», «народна техніка співу», розглядає типи звучання народного голосу. Спираючись на дослідження К. Квітка акцентує увагу на різновидах народно-виконавських манер (подніпровсько-лівобережний; подністровсько-прикарпатський; західний); в працях І. Павленка зосереджується на основних напрямках виконавства (традиційний гуртовий спів (автентичний); вокальні ансамблі сучасного

побутування; народний хоровий спів); в роботах А. Іваницького на виконавських стилях (карпатський (сукупність гуцульського, підгірського та закарпатського різновидів); галицький (львівський та частково івано-франківський); карпато-бескидський (лемківський); поліський (сукупність волинського, житомирсько-кіївського і чернігівського різновидів); волинський (південно-волинський та рівненський); степовий; наддніпрянський; подільський (східно- і західноподільський)).

Проаналізувавши усі ці тонкощі, дисертантка погоджується з тим, що «народні співочі виконавські стилі поділяються на: територіальні, соціальні та індивідуальні. Територіальні, в свою чергу поділяються на: зональні, регіональні та місцеві стилі. Вони формуються згідно місцевого розташування, природних умов та інших соціальних складових, притаманних даному регіону. Важливою ознакою будь-якого регіону є говір» (стор. 45).

Ця думка утворює своєрідний трамплін з якого дисертантка поринає в питання формування та становлення музичної, зокрема народnopісенної, творчості Полтавщини. Особлива увага приділяється своєрідності вокально-тембрового колориту співаків Полтавщини: «Полтавщина характеризується яскравим вокально-тембровим колоритом звучання, що утворюється завдяки насиченому обертонами грудному забарвленню жіночих голосів і досягається співачками внаслідок інтенсивного дихання з низькою співочною формантою й опорою на грудний резонатор» (стор. 47).

Характеризуючи значимість фольклору, зокрема народnopісенного мистецтва для становлення національної ідентичності Шершова Т. В. згадує твори М. Гоголя, праці О. Марковича, М. Вовчок, В. Милорадовича та ін., а також звертається до перших розвідок щодо народних пісень Полтавського регіону; зосереджується на аналізі періодики: «Полтавські губернські відомості» («Полтавские губернские ведомости») (1838–1919), «Полтавщина» (1905–1906), «Рідний край» (1905), «Полтавський голос» (1914), «Полтавський край» (1912) (стор. 63).

Такий історичний екскурс виявив низку істотних особливостей, завдяки яким музичну культуру Полтавщини взагалі, і народнопісенну зокрема, можна віднести до однієї із найважливіших складових розвитку української музичної культури.

Позитивної оцінки заслуговує й розроблення понятійно-категоріального апарату, зокрема авторське уточнення понять «культурна пам'ять» (стор. 69), «народно-пісенна практика» (стор. 70), «національна ідентичність» (стор. 72), «етнічна ідентичність» (стор. 74), «ідентифікація» (стор. 77), «культурна ідентифікація» (стор. 79).

У другому розділі «Регіональні особливості формування культурної пам'яті як складової національної ідентичності» акцент робиться на ролі народної пісні у процесі становлення національної ідентичності. Перераховуючи різні жанри народної пісні, дисерантка слушно зауважує, що: «Народна пісня відображає багатовікову історію українського народу, звеличує його мову, виховує емоційне сприйняття дійсності через “кордоцентрізм” – філософію серця» (стор. 88).

Далі дисерантка знов повертається до аналізу понять «пам'ять», «колективна пам'ять», «культурна пам'ять» та аналізу праць, в яких фольклор розглядається як «мистецтво пам'яті» (стор. 89), наголошує на тому, що мова є головним чинником культурної пам'яті народу, основою національної ідентичності. Слушно наголошуючи на тому, що без знання минулого не можливо адекватно оцінювати теперішнє і майбутнє, Шершова Т. В. здійснює історичний екскурс, в якому висвітлює події, які суттєво вплинули на формування держави Україна.

На підтримку заслуговує наголос авторки на тому, що в народнопісенній творчості відбуваються різні типи ідентичності, а саме: родинна – первинна, гендерна, національна (етнічна), громадська, конфесійна та ін. (стор. 95).

Не можна не підтримати і введення у науковий обіг поняття «мовчазна пам'ять» (стор. 99).

Цілком доречним є і звернення дисерантки до культурної, мистецької діяльності української діаспори, яка представляє собою унікальне явище, оскільки її представники, будучи по різним причинам і обставинам відірвані від Батьківщини, в різних куточках землі зберігали, плекали культуру своєї рідної землі. Авторка демонструє велику повагу до представників діаспори – вихідців з Полтавщини (Г.-А. Корінь, М. Кардаш, Ф. Габелка та ін.), глибину знань щодо їх мистецької, просвітницької діяльності. Взагалі слід підкреслити великий патріотичний пафос всієї роботи Шершової Т. В.

Вельми переконливо, спираючись на значення та вплив народнопісенних практик у справі культурної пам'яті, дисерантка розмежовує поняття «регіональна ідентичність» та «територіальна ідентичність». Зокрема в дисертації зазначається: «... роль української народної пісні – як засобу національної (регіональної) ідентичності при подоланні кризових явищ, вихованні патріотичних почуттів та консолідації нації є визначальною» (стор. 112).

Найбільш структурованим і переконливим є *третій розділ* дослідження «Народно-пісенні практики Полтавщини в контексті репрезентації національної ідентичності». Народна пісня та народнопісенні практики тут - головна «діюча особа». Авторка засвідчує щиру віданість народній пісні й бандурі, яка має «безмежну силу впливу на джерело емоцій суспільства. Немає інструменту, схожого за аналогією до бандури, який настільки міг би відтворити силу духу українського народу та передати весь його історичний шлях, змалювати культуру народу та її сутність. <...> вона є інструментом, який передає збережену культурну пам'ять засобами пісенного виконавства» (стор. 120-121).

Щодо останньої тези, представленої цитати, правильніше було б сформулювати її по-іншому: пісенне виконавство передає збережену культурну пам'ять за допомогою бандури...

Але в даному випадку, напевно, зіграла свою роль надзвичайна емоційність авторки і її піднесене ставлення до досліджуваної проблеми, що дає підстави говорити про наявність особистісного чинника.

Під час аналізу народнопісенних практик Полтавщини, їх жанрового розмаїття Шершова Т. В. демонструє не тільки глибину теоретичних знань з цього предмету, а й професійне розуміння особливостей народного співу (який відрізняється від академічного), а саме: звуковітворення, нюансів голосоведіння, «розспівування окремих складів, словопереривання та вставні слова» (стор. 126).

Потужну роль в розкритті та обґрунтуванні авторської концепції відіграє підрозділ 3.2 «Інституціоналізація народно-пісенних практик в Україні та діаспорах», в якому дається панорама розвитку мистецького життя на Полтавщині, та паралельно в діаспорах, в історичній ретроспективі. Такі розвідки набувають особливої ваги для осмислення як минулого, так і сучасного стану мистецького процесу в контексті проблем культурної пам'яті. Авторка не просто перелічує тих чи інших виконавців, а й аналізує творчу діяльність, - в якій вона впевнено орієнтується, - як окремих персоналій, так і творчих колективів (професійних та аматорських),

У підрозділі 3.2 нарешті «з'являється» регіоніка, хоча за логікою розкриття заявленої теми дослідження, це поняття потрібно було розглядати на початку другого розділу, в якому навіть в назві саме про неї і говориться. Щодо змісту останнього підрозділу, тут продовжується характеристика творчої діяльності митців – вихідців з Полтавщини, - розпочата в попередньому розділі.

Позитивної оцінки заслуговують «Додатки», які дозволяють скласти власне враження щодо розуміння народнопісенних практик Полтавщини.

В цілому можна сказати, що міждисциплінарний підхід, який має значний дослідницький потенціал, сприяв поглибленню висвітленню низки проблем щодо аналізу проблем культурної пам'яті та національної ідентичності. Автор використовує широке коло наукових досліджень

вітчизняних і зарубіжних авторів в області вивчення культурно-історичної пам'яті та національної ідентичності. Необхідно також відзначити новизну роботи, самостійність суджень та аргументацій, які пропонуються для захисту.

Позитивно оцінюючи дослідження Шершової Тетяни Вікторівни, вважаю за необхідне звернути і на певні його недоліки.

1. Найбільш суттєвим зауваженням вважаю переобтяження тексту роботи матеріалами, які мало, а іноді й зовсім «не працюють» на розкриття поставлених в дисертації завдань. Іноді складається враження, що авторка хоче розповісти про все, що вона прочитала під час опрацювання величезного масиву літератури під час роботи над дисертацією, а для того, щоб усі зрозуміли, що прочитала вона багато, повертається до викладу одного і того ж матеріалу з підрозділу у підрозділ. Звідси виникає певна непослідовність і слабка структурованість оповіді. Особливо це помітно в перших двох розділах.

2. Було б доцільним долучити до того масиву літератури, який був опрацьований, роботи О. Гриценка: «Культурний простір і національна культура: теоретичне осмислення та практичне формування» (Київ: Ін-т культурології НАМ України, 2019), в який багато написано про ідентичність: національну, культурну, особистісну, групову саме на теренах України, починаючи від Київської Русі і закінчуючи початком ХХІ століття; а також «Культура пам'яті сучасного українського суспільства: трансформація, декомунізація, європеїзація» (ця монографія, написана під керівництвом О. Гриценка; К.: Ін-т культурології НАМ України, 2020), в якій йдеться про культурну пам'ять та культуру пам'яті у ХХ-ХХІ ст.

Можливо звернення до цих робіт допомогло б структурувати дослідження та посилити новизну.

3. Можна також зазначити, що дисерантці повною мірою не вдалося уникнути типової для молодих дослідників помилки, коли захоплення обраною темою подумки розповсюджуються на весь науковий загал. Звідси під час викладу матеріалу авторка не завжди акцентує увагу на важливому для

наукової роботи моменті – на тому для чого це робиться, що обґруntовує та чи інша теза. В якості одного з прикладів: на стор. 162 з'являється - на один абзац - поняття «культурні блага». До цього абзацу мова йде про фольклор, після – про музичне життя на полтавських землях. Про культурні блага протягом всієї дисертації більше нічого немає. Не зрозуміло, для чого це поняття взагалі з'явилось і яке воно має відношення до теми дисертації? Якщо має, то чому немає продовження розробки цього поняття в контексті досліджуваної проблематики?

Тепер детальніше.

4. Одним з пунктів завдань (стор. 31) є: «проаналізувати роль семантико-міфологічних змістів української пісенно-фольклорної спадщини». На жаль, в роботі я не побачила семантико-міфологічного аналізу фольклорних текстів, зокрема текстів народних пісень Полтавщини. Такий аналіз був би не просто цікавим, а й посилив новизну.

5. Схвалення і підтримки заслуговує опрацювання грунтовної дисертації А. І. Литвиненко «Полтавщина: музична культура (XIX – початок ХХ століття)», яка була захищена в Національній музичній академії України імені П. І. Чайковського у 2006 році, в якій був використаний надзвичайно цікавий, цінний архівний матеріал, рукописні спогади Л. Лісовського, документи, статути Полтавського музично-хорового товариства «Боян» та Прилуцького вокально-музичного і драматичного гуртка, звіт Полтавського товариства камерної музики й багато іншого.

Однак, здається дещо не коректним зауваження Шершової Т. В. щодо того, що: «До недоліків праці А. Литвиненко слід віднести те, що вона не приділяє уваги фольклорним першоджерелам, які є носіями культурної пам'яті. Дослідниця не акцентує увагу на постатях збирачів народної творчості.» (стор. 49).

Хочу наголосити з цього приводу, що в А. Литвиненко був інший предмет дослідження. Якщо виходити з логіки автора представленого дослідження, то і їй можна висунути такі самі зауваження: немає в роботі

ґрунтовного дослідження розвитку професійного становлення основних музичних сфер регіону – професійного виконавства, освіти, гастрольно-концертного життя...

6. Не зрозуміло є фраза (стор. 77-78): «На культурну ідентифікацію впливають різні її джерела: етнічні, гендерні, національні, релігійні, індивідуальні та територіальні у зв'язку з чим втрачається сенс соціокультурного підґрунтя – відчуття краси, духовності, моралі та творчості». Не зрозуміло... Що автор має на увазі? Коли втрачається відчуття краси, коли духовності, коли моралі і ще й творчості?

Навіть абстрагуючись від «етнічних, гендерних, національних, релігійних, індивідуальних та територіальних зав'язків», зауважу, що поняття «творчість» (доволі широке поняття), в цьому контексті зовсім не зрозуміло як розуміється автором дисертації, адже поняття «творчість» вже з часів пізнього Відродження, й особливо з кінця XIX століття (з часів неоромантиків) на співвідноситься з поняттями «краса» та «моральність».

Певні недоліки, які є в роботі, однак не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження Тетяни Вікторівни Шершової. Тим більш, що зроблені зауваження, свідчать про значний теоретичний потенціал, який має обрана проблема, і про те, що її актуальність в подальшому буде зростати для культурологічної науки.

Ще раз підкреслю – зміст роботи переконливо засвідчує, що авторка здійснила ретельний і всебічний аналіз обраної проблематики, вийшла на рівень теоретичних узагальнень і ґрунтовних висновків. Здобувачка повністю виконала поставлене перед собою завдання, проявивши високу наукову кваліфікацію, зробивши певний внесок у подальший розвиток у вітчизняну культурологію.

Концепція Шершової Т. В. знайшла відповідну до вимог апробацію. Дисертація має і практичне значення, а саме: може бути використана при підготовці лекцій і спецкурсів з теорії та історії культури, культурології,

філософії культури, соціології культури та мистецтва, а також у системі перепідготовки й підвищення кваліфікації фахівців відповідного напрямку.

Усе це дає право стверджувати, що дисертація Тетяни Вікторівни Шершової відповідає паспорту спеціальності 034 – «Культурологія» та вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах)», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами та доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283) та п. 10 «Тимчасового порядку присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167 (зі змінами та доповненнями від 09 червня 2021 року № 608).

Відтак, автор дисертації «Культурна пам'ять як чинник формування національної ідентичності (на матеріалах народно-пісенних практик Полтавщини)» – Шершова Тетяна Вікторівна – заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії за спеціальністю 034 – «Культурологія».

Офіційний опонент:

доктор культурології, доцент, професор кафедри графіки

Видавничо-поліграфічного інституту

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»



Н. А. Жукова

Підпис гр. ЗАСВІДЧУЮ
Відділ кадрів та віловодства
(Журто)
підпись пр-ще